

УДК 791.43.01

*Венгринович Олеся Борисівна,
аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв*

«НАУКОВЕ КІНО» ЯК ОСОБЛИВА ГАЛУЗЬ ЕКРАННОГО МИСТЕЦТВА

У статті досліджується поняття «наукове кіно», початки формування та становлення галузі наукового кіно та його піджанрів.

Ключові слова: наукове кіно, формування кіно, жанри екранного мистецтва, науково-популярне кіно, навчальне кіно, науково-дослідне кіно.

В статье исследуется понятие «научное кино», начало формирования и становления области научного кино и его поджанров.

Ключевые слова: научное кино, формирование кино, жанры экранного искусства, научно-популярное кино, учебное кино, научно-исследовательское кино.

The article explores the concept of «scientific cinema», the beginning of the formation and establishment of the field of scientific cinema and his subgenres .

Key words: scientific film, formation film, genres of scientific cinema, popular science films, educational films, research cinema.

Кіномистецтво серед усіх видів мистецтв є наймолодшим. Театральне мистецтво розвивалося більше двох тисячоліть, а кінематограф має менше двох століть. Але за популярністю кіно є наймасовішим і найзатребуванішим із усіх видів мистецтв.

Кінознавство сформувало чималу кількість суджень, гіпотез, понять про кіно, його специфіку та жанровий поділ. Написано чимало наукової та науково-популярної літератури щодо специфіки кіно, виразних засобів його творення.

Теоретичним засадам, зокрема питанням функціонування наукового кіно як окремої галузі, приділено увагу в наукових розвідках таких відомих авторів, як: Н. Баклін, Л. Сухарєбський, А. Калашніков, С. Безклубенко, А. Згуріді, І. Васильков, С. Марченко та ін.

Теоретики кіно Н. Баклін та А. Калашніков у своїй статті про наукове кіно зазначають: «Під науковим кінематографом маються на увазі фільми видового, етнографічного та документально-виробничого змісту».

Кінознавець С. Безклубенко у статті про види та жанри кіно вказує: «...Наукове кіно історично й логічно є своєрідним продовженням і різновидом документального», а в книзі «Відеологія» розглядає кіно документальне і хронікальне окремими і самостійними різновидами, а науково-популярне кіно визначає як окремий жанр «Найпоширенішим, найпопулярнішим жанром за тематичним розподілом тодішнього «розумного» кінематографу (під цією назвою науково-популярне кіно проіснувало десь близько десятиріччя)».

У «Очерках Советского кино» (1976) «наукове кіно сформувалось у роки перших п'ятирічок, з 1941 року майже повністю переключилось на воєнну тематику.

Організаційним рубежом, який визначив початок воєнно-навчального кіно, є 1944 рік – рік створення Держвоєнкіно, яке мало займатись систематичним створенням воєнних чи, як їх пізніше почали називати оборонних фільмів...» [16]. Також у третьому розділі автори вказують, що до наукових також відносились воєнно-медичні фільми. «У ці роки з'явилися і науково-популярні фільми...» [16].

У науково-пізнавальній праці кінознавця О. Барахаєва «Документальний та науково-популярний фільм» у розділі «Про навчальні та наукові фільми» формулювання поняття наукового кіно немає, але описана його функція: «...Кінострічку, одержану під час знімання наукового експерименту, вчені часто використовують у своїх лекціях, доповідях як доказ, як наочний аргумент. Така головна функція наукового фільму...» [1].

Попри те, що надруковано чимало літератури про наукове кіно в Україні, чіткої відповіді на питання «Що таке наукове кіно – окрема галузь чи жанр документального?» немає. Цим зумовлюється актуальність теми наукового дослідження. Мета написання даної – статті: з'ясування змісту поняття «наукове кіно», формування та становлення галузі наукового кіно і його жанрів.

Огляд літератури дає підстави вважати, що теорія жанрів була успадкована з літературознавства. Таку думку в своїх наукових працях висловлює літературознавець Ю. Тинянов. Зокрема ставить питання «1) про зв'язок сюжету зі стилем кіно, 2) про те, що жанри визначаються відношенням сюжету до фабули, жанрів, які виникли в словесному (і театральному) мистецтві, часто переносяться в кіно...» [18].

Кінознавці Н. Капельгородська та Є. Глущенко також пишуть про жанровий поділ у своїй публікації про утвердження кіно, як мистецтва: «...У радянському кіномистецтві з'явилися свої жанри, побудовані на обов'язковому протистоянні переможних сил революції і класових суперників: агітхроніка, кіноплакати, агітфільми і т. ін. Вони або висловлювали якийсь політичний заклик або роз'яснювали повну політичну акцію чи подію...» [11].

Аналіз статей журналу «Радянське кіно» дозволяє зауважити, що основні виразні засоби агітаційного та пропагандистського кінематографу тісно переплітаються з виразними засобами наукового кіно та його видів. Не виключено, що вони стали основою для формування таких піджанрів наукового кіно як науково-дослідницьке та науково-популярне.

Книгу Л. М. Сухаребського «Наукове кіно» було видано в Москві у 1926 році. Видавалась ця книга в Москві у 1926 році. Основним змістом дослідження є формування наукового кіно як інструмента пропаганди. Як вказано у передмові брошури, вивчення наукового кіно в ній – прагнення «направити громадську увагу на доволі серйозне питання – широке використання науково-навчального фільму як засобу в навчально-науковій і політико-просвітницькій роботі [17].

Автор передмови брошури аналізує ряд проблем у кінематографі того періоду, вказуючи на малу кількість успішних фільмів, відсутність єдиного плану, недостатню та вибірккову зацікавленість кінопрацівників у створенні продукту та брак достойного керівництва у кіновиробництві того часу.

«Якщо заново організованому Товариству «Наукове кіно» вдасться рушити з мертвого місця питання про використання в масовому масштабі наукового кіно, то воно виконає велику громадську задачу» [17].

У підпункті «Кінематографічне оформлення наукового матеріалу», аналізуючи роботу з навчальним матеріалом, автор розповідає про піджанри наукового кіно. Він стверджує, що для створення навчального та науково-популярного кіно є різні шляхи. Наступні підпункти описують фільми які стосуються понять «навчальна стрічка», «науково-популярна стрічка», їхні функції та форми презентації через кінолекції.

В окремому розділі Л. Сухарєбський розглядає наукове кіно в СРСР, де здійснює огляд роботи «Культоб'єднання», методи роботи з кінострічкою. Саме в цьому розділі автор характеризує організацію науково-дослідницького кіно.

У розділі «Організація виробництва» науковому кіно прогнозується відокремлення від художнього: «Існуючі кіноорганізації створюють переважно, так звану «художню» картину. Науковою вони займаються «між іншим», як чимсь другорядним...

Наукове кіно в цілях найкращого свого розвитку, повинно диференціювати від всього іншого кіновиробництва».

Процес розвитку наукового кіно та його видів розглядається в працях В. Ждан «Питання майстерності в науково-популярному кінематографі», О. Згуріди та І. Василькова «Наукове кіно в ССРСР» (2 вид.) та «Мистецтво кіно-популяризації», Б. Альтшулер, М. Нечаєва «Розвиток радянського науково-популярного кіно» у дослідженні «Нариси історії радянського кіно», І. Корнієнко «Півстоліття українського радянського кіно», І. Карєва «Людина науки на екрані», С. Марченко «Історико-пізнавальне кіно як феномен незалежної України».

У монографії І. Карєвої на тему «Людина науки на екрані» у автора також не прослідковується чіткого жанрово-видового поділу в науковому кіно. Вона зазначає: «Видова специфіка наукового кінематографа визначається одним з найважливіших системних факторів – метою. В умовах соціального та науково-технічного прогресу науковий кінематограф, включаючи фільми про вчених, здійснює надзвичайно важливу мету, суть якої, за висловом В. Леніна, полягає в тому, «щоб наука не залишилася мертвою буквою або модною фразою... щоб наука справді входила в плоть і кров...». Саме мета визначає предметний зміст, жанрово – стильові особливості науково-популярних фільмів про вчених» [12].

Дослідженням природи наукового кіно займався радянський теоретик кіно І. Васильков. Більша частина його публікацій присвячена природі та засобам творення науково-популярного кіно. Це дослідження: «Ідея і тема в науково-популярному сценарії і фільмі» (1967), «Екран і наука» (1967), «Про зміст і форму в науково-популярному сценарії і фільмі» (1973), «Науково-популярне кіно» (зб. статей 1954–1964 рр.), «Науково-популярне кіно» (1977), «Радянське науково-популярне кіно. Етапи розвитку» (1979), «Мистецтво кінопопуляризації: Нариси теорії науково-популярного кіно» (1982), «Екран, наука, життя» (1983), «Кіно і наука: Науково-популярне кіно» (1984), «Мистецтво кіно-популяризації: Еволюція, генезис нових форм» (1985), а також кілька надрукованих статей, аналізи окремих популярних науково-популярних фільмів («Куба. Гаїті. Ямайка. Пуерто-Ріко», «Подорож у країну нектару», «З кіноапаратом у світі комах», «Сонячний камінь», «Тасмниця двох сфінксів», «Тасмниця підземної чаші» та ін.).

У своїй монографії «Мистецтво кіно-популяризації» І. Васильков порівнює різноманітні аспекти зв'язку науки та кіномистецтва, предмет і функції різних видів

наукового кіно: науково-дослідницького, навчального, науково-виробничого, науково-популярного. Усі порівняння та співвідношення жанрів підкріплені конкретними та переконливими прикладами з творчої практики.

Автор вивчає жанрове різноманіття наукового кіно і пропонує нову та більш повну типологію наукового кіно. У своїй праці він типологізує наукове кіно на такі типи: науково-популярне, науково-публіцистичне, науково-художнє.

У вступі до монографії І. Васильков вказує: « На початку 30-х років ще молоде радянське наукове кіно, яке користувалося постійною та щирою підтримкою Комуністичної партії, Радянського уряду, отримує власну виробничу базу – кіностудії в Москві, Ленінграді, Новосибірську, а дещо пізніше в Києві – і виділяється в самостійну галузь радянського кінематографа» [6].

Щоденна практика творення наукового кіно в радянський період супроводжувалася науковим осмисленням, в якому формувалися предмет і завдання наукового кіно. Ці процеси відстежуються у наукових доробках Е. Багірова, В. Єгорова, Н. Вольман, І. Сепман, І. Василькова та О. Згуріди.

Цінним є творчий здобуток кінорежисера та сценариста О. Згуріди. Ряд науково-популярних картин якого були удостоєнні міжнародних премій («В пісках Середньої Азії» (1943), «Лісова билина» (1950), «В льодах океану» (1953), «В Тихому океані» (1957), «Стежкою джунглів» (1959), «Дорогою предків» (1962), «Зачаровані острови» (1965), «Лісова симфонія» (1967), «Чорна гора» (1971) та ін.). [2]

Різке зниження кількості досліджень спостерігається з початку ХХ століття, коли різко змінилося ставлення держави до науки, освіти та статусу вченого. Також відбулося значне збідніння контенту наукового кіно.

Нині немає фахового кінознавчого видання, в якому процес становлення наукового кіно та його піджанрів в Україні мав би належне висвітлення. Якщо здійснити огляд академічних видань у цій сфері, то їх багато: «Українське кіно: начерк історії» С. Безклубенка, збірка статей «Кіно часів своєї юності» Л. Брюховецької, «Кіномистецтво України в біографіях» Н. Капельгородської та О. Синька та ін., «З минулого кіно в Україні» Г. В. Журова, «Історія українського кіномистецтва» В. Ілляшенка, «Історія українського кіно» Б. Береста та «Історія Українського кіно» Л. Госейка.

Основним академічним виданням призначення якого бути орієнтиром для кінознавців є колективна монографія «Історія українського радянського кіно», третій том якої досі не видано. Працю написано в першій половині 1980-х років співробітниками Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнографії НАН України. Це видання у свій час формувало бачення про етапи становлення та розвитку вітчизняного кіномистецтва.

Вагомими є додаткові літературні першоджерела, які описують процеси мистецьких пошуків, експериментаторських досліджень, зародження течій, концепцій та основні суперечки в середовищі кіномистецтва, а також відображають реакцію аудиторії на створені кінострічки.

У вітчизняному кінематографі періоду 1920-х–1930-х роках цю функцію виконували часописи «Екран» (заснований у 1923 році), «Кіно» (1926–1933) та «Радянське кіно» (1935–1938).

Дотепер окремі видання не збережені. Зокрема, часопис «Екран» з 39 номерів (про існування яких відомо) у доступі можна знайти три випуски. Журнал «Екран» був одним з найперших видань, які друкувалися органами ВУФКУ (Всеукраїнське фото кіноуправління) і висвітлювало питання розвитку радянського кінематографу та новини іноземного кіновиробництва. Але через брак коштів і власних фільмів, цей журнал, як і його попередник «Фото-Кіно», проіснував недовго і з 1926 року був змінений на журнал «Кіно».

Журнал «Кіно» було засновано у 1925 році при тому ж ВУФКУ, і в 1926 році змінив видання «Екран». Журнал розміщав статті про кіно за межами України: Франції, США, Німеччини, Чехословаччини. Видання мало кореспондентів у всіх вищезгаданих країнах, до кола авторів, окрім журналістів, режисерів, акторів, письменників, також входили працівники виробничої та адміністративної сфер.

Науково-технічна революція значно розширила соціальну базу кінопопуляризації.

Аналізуючи наукову та науково-популярну літературу про наукове кіно, можна зробити висновок: у літературі з кіномистецтва виникають суперечності та неточності відносно визначення самого поняття «наукове кіно». Тому поняття природи наукового кіно продовжує залишатися неусталеним. Так само приблизно висвітлено процес зародження та розвитку жанрів наукового кіно: кінознавці та кінорежисери по-різному класифікують наукове кіно. Спостерігається явна неточність щодо жанрів наукового кіно, які також, згадуються у дослідженнях кінознавців як типи або види наукового кіно.

Недостатня вивченість питання теоретичних засад галузі наукового кіно викликає і більш значні недоліки у практичному застосуванні знань, враховуючи те, що кожен жанр має свої стилістичні особливості, прийоми творення та функції. Таким чином, аналіз літератури показує що поняття «наукове кіно» потребує уточнення, а галузь наукового кіно – систематизації та детального вивчення.

У рамках отриманих результатів перспективи подальшого дослідження вбачаємо в детальному вивченні наукових робіт, монографій та брошур на предмет класифікації, типологізації та жанрового поділу в галузі наукового кіно на прикладі наукових досліджень, нарисів теорії кіно, питань змісту, форми та драматургії наукового кіно.

Література:

1. Барахаєв О. І. Документальний та науково-популярний фільм / О. І. Барахаєв. – Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 43 с.
2. Безклубенко С. Д. Українське кіно. Начерк історії. / С. Д. Безклубенко. – Київ : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
3. Безклубенко С. Д. Як робиться фільм (Види і жанри) / С. Д. Безклубенко // 36. наук. пр. Питання культурології. – К. : Видав. центр КНУКіМ. – 2007. – С. 160.
4. Бергман Л. Кино на Украине / Л. Бергман // Экран. – 1923. – С. 5.
5. Болтянский Г. М. Ленин и кино / Г. М. Болтянский. – Москва, Ленинград, 1925. – С.19.
6. Васильков И. Искусство кино-популяризации : очерки теории научно-популярного кино / И. Васильков. – Москва : Искусство, 1982. – 348 с.
7. Госейко Л. Історія українського кінематографу 1896-1995 [Пер. з фр. С. Довганюк, Л. Госейко ; Відп. ред., передм. В. Войтенко]. – Київ : Kino-Kolo, 2005. – 461 с.
8. История советского кино 1917–1967 : в 4. Т.2. / [Ред. коллегия: Х. Абул-Касымова и др.] ; Ин-т истории искусств М-ва культуры СССР. – Москва, Искусство,

1973. – 512 с. **9.** *История советского кино 1917–1931 / сост. : Х. Абул Касымова, Я. Айзенберг, А. Ахроров, Л. Белова и др. – Москва, 1969. – Т. 1. – С. 164–166.* **10.** *Історія українського радянського кіно : в 3 т. Т.1. / [АН УРСР, Ін-т. мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського] ; голов. редкол. : Т. В. Левчук [та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1986 – С. 510.* **11.** *Капельгородська Н., Глущенко Є. Художні постулати новонародженої музи. Утвердження кіно як мистецтва / Н. Капельгорська, Є. Глущенко // Начерки далекої історії. – Київ, 2005. – С.148–158.* **12.** *Карєва І. О. Людина науки на екрані : моногр. / І. О. Карєва. – Київ : Наукова думка, 1986. – 97 с.* **13.** *Лебедев Н. А. Внимание: кинематограф! О кино и киноведении : статьи, исследования, выступления / Лебедев Н. А. ; Всесоюз. гос. ин-т кинематографии. – Москва, 1974. – 438 с.* **14.** *Лебедев Н. А. Очерки истории кино СССР. Немое кино: 1918 – 1934 годы. 2-е перераб., доп. изд. / Н. А. Лебедев. – Москва : Искусство, 1965. – 373 с.* **15.** *Невский З. Кино на переломе /З. Невский // Экран. – 1923. – С.5.* **16.** *Очерки советского кино: 1917–1967 : В 3 т. / Под ред. Ю. С. Калашикова [и др.] ; Акад. наук СССР ; ин-т истории искусств. – Москва : Искусство, 1956–1961. – 778 с.* **17.** *Сухаревский Л. М. Научное кино / Л. М. Сухаревский ; предисл. О. Д. Каменева. – Москва : Кинопечать, 1926. – 58 с.* **18.** *Тинянов Ю. Н. Поэтика. Історія літератури. Кіно / Ю. Н. Тинянов. – Москва : НАУКА, 1977. – 344 с.* **19.** *Шуб О. Українська кіно-промисловість / О. Шуб // Кіно. 1927. – №18 (30) – С. 20–21.*